

การทำความเข้าใจเบื้องต้น

นวัตกรรมสังคม-ตามกรอบการศึกษาว่าด้วยสังคมวิทยา (The Sociological Perspectives)

เรียบเรียงโดย

ดร.สุนทร คุณชัยมั่ง

ผู้อำนวยการ สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

20 พฤศจิกายน 2566

กรอบคิด

ตามนิยามว่าด้วยนวัตกรรมสังคม ที่หมายถึง นวัตกรรมที่มีจุดมุ่งหมายต่อการแก้ปัญหาสังคมโดยตรง โดยที่ความเป็นนวัตกรรมนั้น เป็นความใหม่ของ “กระบวนการ” (Process) หรือ Means ที่นับรวมตั้งแต่การคิดเริ่มต้น การค้นหาทางแก้ไข การทดสอบ วิจัย และการสรุปเป็นกิจกรรม งาน และ/หรือโครงการ ผลิตภัณฑ์ บริการ กระบวนการทำงาน และรูปร่างของการจัดการองค์กร ฯลฯ ที่จะนำไปสู่การดำเนินงานต่าง ๆ ทั้งในมิติของการสนองตอบต่อการใช้ชีวิตประจำวัน การตลาด การดำเนินธุรกิจ และการแก้ปัญหาของระบบเศรษฐกิจและสังคม จนทำให้สิ่งต่าง ๆ ที่เป็นเป้าหมายของการสนองตอบนั้นได้รับความพอใจที่มากขึ้นกว่าเดิม ได้รับความคุณภาพที่ดีขึ้นกว่าเดิม รวมไปถึงความแล้วเสร็จลุล่วงของการแก้ปัญหา (ซึ่งเป็นความใหม่ของการสร้างผลลัพธ์ต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม อันเป็นปลายทางของกระบวนการ หรือ Ends)

กรอบสังคมวิทยา เป็นกรอบพิจารณาที่ให้ความสำคัญต่อการสร้างผลลัพธ์ต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งในระดับปฏิบัติ และโครงสร้าง ทั้งในเรื่องของปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและสภาพแวดล้อมตามความเกี่ยวข้องในเชิงวิวัฒนาการ ให้ความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับหลักคุณธรรมและจริยธรรม และการเปลี่ยนแปลงของสังคมในระยะยาวด้วย (Choi & Majumdar, 2015)

การอธิบายตามกรอบสังคมวิทยา จะไม่อิงการสร้างสรรคนวัตกรรมสังคมตามกระบวนการทำงานของเทคโนโลยี แบบแผนการทำงาน และรูปร่างของการจัดองค์กร แต่จะนำเอากรอบเชิงกระบวนการทางสังคม (Social Process) ตามกรอบว่าด้วยการสร้างการเปลี่ยนแปลง-Theory of Change ไปพิจารณาถึงองค์ประกอบและโครงสร้างทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งในประเด็นของตัวการ/กระทำการ/กระบวนการทางสังคม (Social Means) ที่สร้างความใหม่และการเปลี่ยนแปลง (และคุณภาพของการเปลี่ยนแปลง) ในระบบเศรษฐกิจและสังคม (Social Ends) หรือกล่าวอีกอย่างได้ว่า กรอบสังคมวิทยายืมเอาวิธีการอธิบายการสร้างนวัตกรรมสังคมจากพื้นที่ขององค์กรแบบธุรกิจหรือการจัดทั่วไปใช้อธิบายพื้นที่ทางสังคม

กรณีตัวอย่าง

(1) ริสโต ไฮสกาลา (Risto Heiskala)

การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจในยุคสมัยปัจจุบันที่เป็นยุคสมัยของ Information Technology Communication: ICT (ยุคสมัยที่ Jeremy Rifkin เรียกว่า การปฏิวัติครั้งที่ 3 ของอุตสาหกรรม แต่ Klaus

Schwab เรียกว่า การปฏิวัติครั้งที่ 4 ของอุตสาหกรรม) การพัฒนาและการกระจายตัวของ ICT จะปรับเปลี่ยนไปแบบฉับพลัน จะส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงกันในหลายมิติด้วยกัน เช่น การไหลเวียนและการลงทุนทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ การค้าและการสร้างพันธมิตรข้ามพรมแดน การเพิ่มขึ้นของคุณลักษณะเฉพาะเจาะจง ความหลากหลายและความเข้มข้นของการจัดการความรู้ของกระบวนการผลิต การเติบโตของตลาดจะขยายตัวไปตามความแตกต่างในแบบแผนความต้องการของผู้บริโภคและผู้ผลิต และการแพร่หลายของเครือข่ายความร่วมมือ ความเป็นไปของนวัตกรรม จะมีความเกี่ยวข้องกับกลไกที่ไปสร้างสรรค์กิจกรรมต่าง ๆ และสร้างนวัตกรรมให้เกิดขึ้น เช่น เทคโนโลยี (Technological Innovation) เศรษฐกิจ (Economic Innovation) และสังคม (Social Innovation) พร้อมกันนั้น ก็มีความเกี่ยวข้องกับโครงสร้างเชิงระบบ 7 แบบ หากโครงสร้างเชิงระบบเหล่านี้เปลี่ยนแปลงย่อมจะเกิดสิ่งใหม่ (Newness) หรือนวัตกรรม (Innovation) ขึ้น ประกอบด้วย (1) โครงสร้างของธรรมชาติด้านสิ่งแวดล้อม (The Structure of the Natural Environment) (2) โครงสร้างประชากร (Demographic Structure) (3) โครงสร้างเทคโนโลยี (Technological Structure) (4) โครงสร้างเศรษฐกิจ (Economic Structure) (5) โครงสร้างเกี่ยวกับกฎ-กติกา (Regulative Structure) (6) โครงสร้างปทัสถานทางสังคม (Normative Structure) และ (7) โครงสร้างด้านวัฒนธรรม (Cultural Structure) (Heiskala, 2007)

Risto Heiskala (2007) ชี้ว่า “นวัตกรรมสังคม เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรม (Cultural) ปทัสถาน (Normative) หรือโครงสร้างเกี่ยวกับกฎ-กติกาของสังคม (Regulative Structures of the Society) โดยสิ่งเหล่านี้จะนำไปสู่การรวบรวมทรัพยากรแล้วยกระดับเป็นพลังอำนาจเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง และปรับเปลี่ยนประสิทธิภาพและคุณภาพของระบบเศรษฐกิจและสังคม”

นวัตกรรมสังคม มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจในยุคสมัย ICT เพราะเป็นสิ่งสะท้อนกลับของโครงสร้างต่าง ๆ ของสังคมที่มีความสามารถเพียงพอที่จะเรียนรู้แล้วใช้ประโยชน์ ICT เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาได้มากน้อยเพียงใด มีการสร้างความใหม่ให้เป็นนวัตกรรมสังคมด้วยความต่อเนื่องหรือแบบหมุนเวียนหรือไม่อย่างไร เพราะการสร้างความต่อเนื่องเป็นสิ่งบ่งบอกได้ถึงการสะสมของกระบวนการนวัตกรรมทั้งแบบค่อยเป็นค่อยไป (Incremental Innovations) และเป็นสะสมทุนที่จะนำไปสู่นวัตกรรมแบบฉับพลัน (Radical Innovations) โดยกระบวนการของนวัตกรรมทั้งสองแบบนี้ต่างเป็นกลไกที่สำคัญต่อการเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมจากเดิมไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ชุดใหม่ (Heiskala, 2007)

(2) อเล็กซานเดอร์ เกสเซลริง (Alexander Kesselring)

แนวคิดที่ว่าด้วยนวัตกรรมสังคม เป็นเรื่องของการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการทางเศรษฐกิจและสังคม (Process of Economic and Social Change) ที่เป็นผลมาจากการทำงานของนวัตกรรมด้านเทคโนโลยี (Technological Innovation) เป็นแนวคิดและทฤษฎีที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจกับสังคม อันเป็นพื้นที่เดียวกับการอธิบายของนักสังคมวิทยาและนักเศรษฐศาสตร์คนสำคัญอย่าง Karl Marx, Joseph Schumpeter และ Nikolai Kondratieff

Alexander Kesselring (2015) ชี้ว่า “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามนวัตกรรมพื้นฐาน (Basic Innovation) ซึ่งหมายถึง การเปลี่ยนแปลงในระดับพื้นฐานของเทคโนโลยีในระบบการผลิต เศรษฐกิจ และสังคม เช่น เครื่องจักรไอน้ำ โทรศัพท์ หรือคอมพิวเตอร์ย่อมนำไปสู่การปฏิบัติของแนวทางการจัดการเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่ทางสังคม” สำหรับการศึกษาวัตกรรมการสังคม เป็นการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงตามรายการสำคัญที่เกิดขึ้นในสังคม เช่น ความใหม่ (Novelty) การทำงานเชิงสถาบัน (Institutionalization) การทำงานตามกรอบเวลา (Durability) ลักษณะทั่วไปของตัวแบบ (Model Character) ผลประโยชน์และอรรถประโยชน์ (Benefit/Utility) ความเกี่ยวข้องกับคุณค่า (Value Related) การมุ่งเน้นความสำคัญของกระบวนการ (Process Oriented) การมุ่งเน้นความสำคัญของผู้กระทำ (Actor Oriented) การสร้างความร่วมมือ (Cooperation) และการทำงานแบบมีส่วนร่วม (Participation) ทั้งนี้ Alexander Kesselring (2015) สรุปว่า “การทำงานแบบมีส่วนร่วม เป็นเรื่องสำคัญเบื้องต้นของการสร้างนวัตกรรมสังคม การให้ความสำคัญต่อด้านนวัตกรรมสังคมตามความหมายกว้าง ๆ แบบทั่วไป (และไม่ลงมือทำ) จะไม่ช่วยทำให้วัตกรรมการสังคมซึ่งเป็นเรื่องของการสร้างสรรค์และการจัดการองค์กรรูปแบบใหม่ไปสู่การปฏิบัติให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้”

(3) เจอร์เก็น โฮวาลด์ท์ (Jurgen Howaldt) และ ไมเคิล ชวาซ (Michael Schwarz)

ด้วยแนวคิดที่ว่าด้วยนวัตกรรมสังคม ไม่ได้เริ่มต้นจากการพัฒนาของทฤษฎีทางสังคม (Social Theory) เพราะเป็นผลต่อเนื่องมาจากการคิดค้นและการใช้งานของเทคโนโลยีเพื่อรองรับความก้าวหน้าของธุรกิจในงานเศรษฐศาสตร์มากกว่า ดังนั้น เจอร์เก็น โฮวาลด์ท์ และไมเคิล ชวาซ จึงได้ร่วมกันศึกษาในหัวข้อ Social Innovation and Its Relationship to Social Change เพื่อนำเอาทฤษฎีทางสังคมที่เกี่ยวข้องมาร่วมอธิบายถึงการสร้างนวัตกรรมสังคมและผลการเปลี่ยนแปลงต่อสังคม เพื่อนำเอาประเด็นที่นักวิชาการ และผู้กำหนดนโยบายได้ตัดทิ้งความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับสังคม (กระบวนการและผลการเปลี่ยนแปลงทางสังคม) ที่รวมอยู่ในเรื่องเทคโนโลยี นวัตกรรม และนวัตกรรมด้านเทคโนโลยี กลับคืนมาให้ความสำคัญอีกครั้งหนึ่ง (Godin, 2012 cited in Howaldt & Schwarz, 2016) โดยให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติการในภาคสนามของสังคมศาสตร์ อันเป็นมิติของการปฏิบัติการของทฤษฎีทางสังคมวิทยา ซึ่งเป็นทฤษฎีสังคมวิทยาของการเปลี่ยนแปลง และเป็นไปอย่างมีพลวัต (Reckwitz, 2003 cited in Howaldt & Schwarz, 2016)

ทฤษฎีทางสังคมที่โฮวาลด์ท์ และชวาซ ได้นำมาศึกษาเพื่อรองรับการอธิบายกับนวัตกรรมสังคม มี 8 เรื่องด้วยกัน คือ (1) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากกรอบทฤษฎีเชิงโครงสร้าง (Social Change from a Structuration Theory Perspective) (2) แนวทางดำเนินงานของการสร้างรูปร่างและกลไก (Morphogenesis and Mechanisms Approach) (3) แนวทางของการสร้างความสามารถและตาข่ายทางสังคม (Capability Approach and Social Grid) (4) กรอบทฤษฎีทางสถาบันว่าด้วยการเปลี่ยนแปลง (Institution-Theory Perspectives on Change) (5) ทฤษฎีว่าด้วยหลัง-โครงสร้างนิยม และทฤษฎีว่าด้วยตัวการ-เครือข่าย (Post-Structuralism and Actor-Network Theory) (6) กรอบว่าด้วยระดับแบบหลายระดับ (Multilevel Perspective) (7) การวิจัยเพื่อการเปลี่ยนผ่านและการค้นหาวិธีการเปลี่ยนผ่าน (Transformation Research and

Transformative Research) และ (8) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เป็นไปตามวิถีทางของชีวิตแบบเปลี่ยนผ่านตามระบบเหตุผล (Social Change as a rational Transformation of Ways of Life)

ไฮวอลด์ท์ และชวาซ (Howaldt & Schwaz, 2016) สรุปประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องระหว่างนวัตกรรมสังคมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไว้อย่างน่าสนใจหลายประการ เช่น

หนึ่ง นวัตกรรมสังคมมีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ตามการห่อหุ้มของการปฏิบัติใหม่ ๆ ของสังคม ไม่ว่าจะเป็นแนวคิด เครื่องมือทางนโยบาย ความร่วมมือรูปแบบใหม่ และการจัดการองค์กร มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต กระบวนการ และกฎ-กติกาของการพัฒนาและหรือการปรับตัวของพลเมือง คู่ค้า และนักการเมือง อันเป็นการจัดให้มีการแก้ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมและสร้างทางออกที่ดีกว่าเดิมด้วยแนวทางใหม่ ๆ ที่เป็นไปได้

สอง นวัตกรรมสังคมจึงมีลักษณะเป็นไปตามการจัดตั้งสถาบันทางสังคมด้วยรูปแบบของการปฏิบัติการทางสังคมแบบใหม่ รวมทั้งเป็นการ Disrupt การทำงานของสถาบันทางสังคมที่มีอยู่เดิม อันเป็นกระบวนการของการสร้างความเป็นสถาบันและลดความเป็นสถาบันทางสังคม (Process of Institutionalization and De-institutionalization)

สาม การปฏิบัติการทางสังคมแบบใหม่ จะเกิดตามกระบวนการของการเลียนแบบเอาอย่าง (Imitation) การปรับตัว (Adaptation) และการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning)

สี่ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม จะมีมากน้อยเพียงใดจะเป็นไปตามประเด็นที่ต้องพิจารณาในเรื่องต่าง ๆ เช่น (1) การกระจายตัวของพื้นที่ทางสังคม มีความกว้างขวางไปตามพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ พื้นที่ตามนโยบายที่มีการกำหนด และพื้นที่ตามการครอบคลุมของเงื่อนไขทางวัฒนธรรม (2) ระดับของการทำงานเชิงสถาบัน เช่น เป็นงานประจำ เป็นกฎ-กติกาใหม่ เป็นงานระดับองค์กร หรือเป็นสาธารณูปโภคของระบบ (3) การท้าทายต่อการดำรงอยู่ของระบบสังคมแบบเดิม เช่น เป็นส่วนนำแบบใหม่ของสังคม การร่วมกับกลไกเดิม หรือเป็นทางเลือกหรือพื้นที่เฉพาะแบบ Niche Practice

ห้า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมสามารถจัดแบ่งผลของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามการปฏิบัติการ 2 แบบคือ แบบแรก เป็นการเปลี่ยนแปลงตามวงจร เช่น ประจำวัน สัปดาห์ ปี วงจรธุรกิจ แบบแผนของการบริโภค การหมุนกลับของคลื่นระยะยาว การเกิด การเติบโต การเฟื่องฟูและเสื่อมถอยของอารยธรรม แบบที่สอง เป็นการเปลี่ยนแปลงไปตามแบบแผนของทิศทางใดทิศทางหนึ่ง เช่น การสะสมตัว การเติบโตแบบขยับตัวสูงขึ้นหรือลดลง ความหนาแน่นของประชากร ขนาดขององค์กร การเปลี่ยนแปลงตามชนิดของเส้นตรง หรือ S-curve เป็นต้น

อนึ่ง Alex Nicholls and Alex Murdock ก็ประมวลความสนใจที่มีต่อนวัตกรรมสังคมของนักวิชาการในหนังสือเรื่อง Social Innovation, Blurring Boundaries to Reconfigure Markets โดยจัดกลุ่มงานที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม (Changes in Social Structure) เป็น 1/5 ของกลุ่มแนวคิดทฤษฎี ทั้งสองได้ยกตัวอย่างผลของการศึกษาเรื่องการใช้ประโยชน์จากวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการจัดการ

เรื่องการศึกษาที่คิวบา ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและโครงสร้างทางสังคมที่เห็นถึงความจำเป็นในการใช้งานจากสิ่งเหล่านั้นเป็นสำคัญ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่าความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะดำรงสถานะไปตามความก้าวหน้าของสังคมนั้น ๆ อันเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสังคมและเทคโนโลยีตามสถานะของความสัมพันธ์นั้น ๆ ไม่ใช่เรื่องของ การผลักดันไปจากบริบททางสังคมจากภายนอก (Núñez Jover & López Cerezo, 2008)

Reference

- Choi, N. & Majumdar, S. (2015). Social Innovation: Towards a Conceptualization” in Majumdar et al. (Ed). Technology and Innovation for Social Change.
- Heiskala, R. (2007). Social innovations: Structural and power perspectives. In Hamalainen, T. and Heiskala, R. (Ed) Social innovations. Institutional Change and Economic Performance. Northampton, Massachusetts, USA. Edward Elgar Publishing
- Howaldt, J. & Schwaz, M. (2016). Social Innovation and Its Relationship to Social Change. Social Innovation Driving Force of Social Change, The European Union’s Seventh Framework Programme for Research.
- Kesselring, A. (2015). Social Innovation in Private Companies: An Exploratory Empirical Study. In Roth, S. (Ed) Non-technological and non-economic innovations. Contributions to a theory of robust innovation, 2nd Edition, München, Akademischer Verlag München.
- Núñez Jover, J. & López Cerezo, J. (2008). Technological Innovation as Social Innovation: Science, Technology, and the Rise of STS Studies in Cuba. Science, Technology, and Human Values 33 (6):707-729.